

بررسی تأثیر شهرنشینی بر روابط اجتماعی در شهر بوشهر (آزمون نظریه لوئیس ویرث)

منصور حقیقتیان: استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان، دهاقان، ایران*

چکیده

نظریه شهری شدن لوئیس ویرث ادعا می‌کند که شهرنشینی بر خانواده و روابط خانوادگی تأثیر منفی می‌گذارد و موجب کاهش روابط صمیمی و اعتماد می‌شود. هدف این تحقیق که یک مطالعه مقایسه‌ای است؛ بررسی این مسأله است که آیا بین افراد شهرنشین و غیر شهرنشین از لحاظ برخی مولفه‌های روابط انسانی مانند انسجام اجتماعی، احساس داشتن کنترل روی زندگی؛ اعتماد و رزی، میزان مشارکت اجتماعی و دارا بودن روابط نزدیک با اقوام و دوستان تفاوت معناداری وجود دارد. جامعه آماری تحقیق شامل شهروندان ساکن بوشهر و دیر - که هنوز شهری نشده است - در استان بوشهر است که از بین آنها با استفاده از رابطه کوکران ۳۹۷ نفر (۲۰۰ نفر از بوشهر و ۱۹۷ نفر از دیر) با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به عنوان نمونه انتخاب شدند. روش تحقیق پیمایش و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه بوده است. برای سنجش اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری و برای سنجش پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شد. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که شهرنشینی روی اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی افراد تأثیر منفی معنی‌داری داشته است ولی روی گسترش معیارهای عام‌گرایانه، احساس بی‌کنترلی و داشتن روابط و اتکاء روی خانواده و اقوام تأثیر چندانی نداشته است.

واژه‌های کلیدی: شهرنشینی، انسجام اجتماعی، اعتماد، مشارکت اجتماعی، عام‌گرایی

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

شهرنشینی امروزه به سبک غالب زندگی در جهان و ایران تبدیل شده است. تعداد افراد ساکن شهرها در ایران در طول چهار دهه گذشته بیش از هفت برابر شده و از اندکی کمتر از ۶ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به بیش از ۴۲ میلیون نفر در سال ۱۳۸۰ رسیده است در حالی که در همین مدت، جمعیت ایران سه برابر شده است (ربانی، ۱۳۸۵:۲۱۸؛ خاکپور و پیری، ۱۳۸۴:۱۸). بحث در مورد این که شهرنشینی چه تأثیراتی روی رفتار و نگرش‌های افراد می‌گذارد از موضوعات با سابقه و مهم حوزه مطالعات مسایل شهری می‌باشد. در واقع می‌توان بیان داشت که اولین مطالعات در این زمینه در شهر شیکاگو در سال‌های ۱۹۳۰ میلادی آغاز شد و هرچند دیدگاه‌ها و یافته‌های اولیه یک تصویر غالباً منفی از شهر را القاء می‌کرد که حاکی از تضعیف روابط خانوادگی، هنجار گسیختگی، کاهش اعتماد، افزایش انحرافات اجتماعی و مانند آن بود (پالن، ۱۹۹۲؛ فلانگان، ۱۹۹۰) ولی برخی دیدگاه‌ها و مطالعات بعدی (گنز، ۱۹۸۲؛ وایت، ۱۹۴۳) آن تصویر را به چالش کشیده و مدعی شدند که از نظر کیفیت روابط اجتماعی تفاوت اساسی و عمده‌ای بین ساکنان شهر و روستا وجود ندارد. تحقیقات انجام شده در این زمینه نیز به نتایج قطعی و یکسانی نرسیده‌اند. به نظر ویلسون (۱۹۹۳:۷۰۳) تنها مطالعات مقایسه‌ای می‌توانند تأثیر شهرنشینی روی روابط اجتماعی را بسنجند ولی مطالعات مقایسه‌ای چندانی نیز صورت نگرفته است.

۱-۲- اهداف تحقیق

در تحقیق حاضر با تأکید بر برخی مولفه‌های روابط اجتماعی مانند انسجام اجتماعی، میزان اعتماد و همدلی بین افراد، احساس کنترل داشتن روی زندگی خود و میزان ارتباط با اقوام و همسایه‌ها، تأثیر فرایند شهرنشینی بر ساکنان شهر بوشهر مورد بررسی قرار گرفته و برای مقایسه تأثیرات این فرایند میزان این مولفه‌ها در مکانی دیگر به نام دیر که هنوز شهری نشده است، نیز بررسی شده است.

۱-۳- پیشینه تحقیق

تحقیقاتی که در خارج در ارتباط با نظریه ویرث صورت گرفته، نتایج متفاوت و بعضاً متناقصی را به دست آورده‌اند. ویلسون (۱۹۹۳) در "شهرنشینی و روابط خانوادگی: آزمون چهار فرضیه" به دنبال سنجش تأثیر شهرنشینی بر چهار مسأله در رابطه با خانواده است: این که شهرنشینی - موجب پراکنده شدن افراد خانواده می‌شود، - شهرنشینی اهمیت افراد خانواده برای یکدیگر را کاهش می‌دهد؛ - شهرنشینی تمامیت و استحکام خانواده را به مخاطره می‌اندازد و - شهرنشینی کارکرد افراد در خانواده را تغییر می‌دهد. پراکندگی افراد خانواده با فاصله محل سکونت افراد سنجیده شد. اهمیت افراد خانواده با میزان و چگونگی روابط افراد اندازه‌گیری شد، استحکام خانواده با طلاق و زندگی با فرزندان مورد ارزیابی قرار گرفت و تغییر کارکردهای خانواده از طریق میزان اتکاء افراد خانواده روی یکدیگر در شرایط مختلف مورد سنجش قرار گرفت. میزان شهری بودن مناطق با تعداد جمعیت هر منطقه سنجیده شد. نتایج نشان داد که هرچند شهری شدن باعث کاهش ملاقات‌های چهره به چهره

اجتماعی با مقیاس‌های فرعی عضویت در شوراهای و انجمن‌ها، نحوه مشارکت (عضویت عادی، فعال، دارای مسئولیت)، مشارکت در اجرا، و مشارکت در تصمیم‌گیری اندازه‌گیری شد. یافته‌ها نشان داد که نزدیک به ۳۶ درصد دارای مشارکت کم، ۴۷/۶ درصد دارای مشارکت متوسط و ۶/۵ درصد دارای مشارکت زیاد بودند (ص، ۳۰۷). روی هم رفته، روستاهای شهرستان کاشان فاقد ویژگی‌های منفی مورد نظر ویرث بودند.

افشانی و همکاران (۱۳۸۸) در "اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل" در ارتباط با اعتماد تعمیم یافته یعنی داشتن حسن ظن نسبت به افراد جامعه (غریبه‌ها) دریافتند که ۲۱/۵ درصد دارای اعتماد کم، ۶۲/۲ درصد دارای اعتماد متوسط و ۱۲/۵ درصد دارای اعتماد زیاد بودند (ص، ۶۶).

هزار جریبی و صفری شالی (۱۳۸۸) در "بررسی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی شهروندان" با تجزیه و تحلیل نتایج دو پیمایش ملی در خصوص اعتماد در شهرهای تهران، قزوین و قم بیان می‌داند که در پاسخ این سوال که "به طور کلی فکر می‌کنید مردم تا چه حد قابل اعتماد هستند"، ۲۸/۸ درصد پاسخگویان قابل اعتماد بودن مردم را تا حد کم، ۵۶/۹ درصد در حد متوسط و تنها ۴/۳ درصد در حد زیاد ارزیابی کردند (ص، ۳۲).

امیری (۱۳۸۶) در "تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی" که در شهر اصفهان صورت گرفت، در مورد مشارکت (که به صورت مشارکت رسمی و غیر رسمی و در سه سطح خود یعنی؛ افراد آشنا، سطح میانه یعنی افراد غریبه، و سطح کلان یعنی مشارکت با حکومت سنجیده شده بود به

با اقوام دور می‌شود و احتمال متاهل بودن را کاهش می‌دهد، و احتمال طلاق را بالا می‌برد، ولی این تأثیرات اندک هستند (ص: ۷۱۰)

فیشر (۱۹۷۳) در مقاله "درباره از خود بیگانگی و آنومی شهری: بی قدرتی و انزوای اجتماعی" به آزمون دو مولفه از خود بیگانگی پرداخت. "بی قدرتی" با انتظار فرد از به ثمر رساندن خواسته یا هدف اندازه‌گیری شد و "انزوای اجتماعی" با انتظار فرد مبنی بر اینکه بر نتایج رفتارش کنترل داشته باشد مورد سنجش قرار گرفت. اندازه مناطق شهری نیز به وسیله جمعیت آن مناطق سنجیده شد. نتایج حاکی از آن بود که بین اندازه شهر و احساس بی قدرتی رابطه معنادار وجود نداشت ولی بین اندازه شهر و احساس انزوا یک رابطه اندک ولی معنی داری وجود داشت. (ص: ۳۲۴)

در ایران، تا جایی که نویسنده این مقاله اطلاع دارد، تحقیقی که به طور مستقیم نظریه ویرث را مورد بررسی قرار دهد انجام نشده است. بررسی نتایج حاصل از تحقیقاتی که به صورت غیر مستقیم با برخی مولفه‌های نظریه ویرث مرتبط می‌شوند نیز نتایج متناقض به دست می‌دهد.

ازکیا و غفاری (۱۳۸۳) در مطالعه خود اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی را به عنوان سه مولفه سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان کاشان در نظر گرفتند و به این نتیجه رسیدند که هر سه مولفه در بین روستاییان در سطح مناسبی می‌باشند. از نظر اعتماد کردن به یکدیگر، ۲۳/۵ درصد دارای اعتماد زیاد، ۶۱/۸ درصد دارای اعتماد متوسط و تنها ۱۴/۷ درصد دارای اعتماد کم بودند. گرایش روستاییان نسبت به یکدیگر و تعامل در بین روستاییان نیز در سطح نسبتاً بالایی بود. مشارکت

"آدم‌ها نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند"،
 "آدم‌ها چشم دیدن یکدیگر را ندارند")،
 - گسترش نگرش‌های عام‌گرایانه (" در استخدام
 نیروی کار، در صورت مساوی بودن شرایط، اولویت
 با افراد بومی است" ، "زنان برای قضاوت مناسب
 نیستند" ، "اگر روسا و مقامات نیاز به مراجعه به
 پزشک یا خرید نان دارند، نباید وقتشان صرف
 ایستادن در صف شود")، - احساس کنترل داشتن
 روی امور ("امروزه، بدون پارتی کار آدم حل
 نمی‌شود" ، "درافتادن با پلیس و رئیس سازمان بیهوده
 است" "باید مشکلات روز را حل کرد و نمی‌توان
 برای فردا برنامه‌ریزی کرد")، - تضعیف جایگاه و
 روابط خانوادگی ("در صورت داشتن مشکل مالی ، به
 چه کسی مراجعه می‌کنی؟" ، "در صورت داشتن
 مرخصی و وقت اضافی، چه کار می‌کنی؟" ، "در
 صورت داشتن مشکلات خانوادگی و یا روحی، با چه
 کسی دردل و صحبت می‌کنی؟" - اعتماد (در سطوح
 بین شخصی، تعمیم یافته و به نهادها).

برای سنجش اعتبار سوالات پرسشنامه، از اعتبار
 صوری استفاده شد و برای سنجش پایایی مقیاس‌ها، با
 انجام مطالعه مقدماتی روی ۳۰ نفر، از آزمون کرونیباخ
 استفاده به عمل آمد که آلفای متغیرهای وابسته به
 ترتیب ۰/۷۹؛ ۰/۷۴؛ ۰/۸۰؛ ۰/۷۱؛ ۰/۶۹؛ و ۰/۸۵ بود.

۲- مبانی نظری

ادبیات نظری جامعه‌شناسی عموماً این دیدگاه را
 می‌رساند که فرایند شهری شدن، که معمولاً (و البته نه
 همیشه) با رشد صنایع و توسعه همراه است، تأثیری
 مخرب بر روابط اجتماعی دارد به این صورت که
 شهری شدن باعث ایجاد جامعه توده وار شده، به

این نتیجه رسید که هرچند مشارکت در سطح خود
 وضعیت مناسب تری نسبت به سطح میانه و کلان
 دارد اما در کل وضعیت چندان مطلوب نیست. کمتر از
 نیمی از افراد به انجمن‌های خیریه یا افراد محله کمک
 رسانی می‌کنند (ص، ۲۱۵) در مورد شاخص اعتماد
 نیز نتایج به این صورت بود که در حالی که درصد
 بالایی از افراد به اعضای خانواده، اقوام و آشنایان
 اعتماد زیادی داشتند حدود ۷۰ درصد اظهار داشتند
 که اصلاً به افراد غریبه اعتماد ندارند.

در مجموع، نتایج مطالعات گوناگون تصویر
 روشنی از تأثیر شهرنشینی بر روی روابط بین شخصی
 و خانوادگی ارائه نمی‌کنند. با توجه به افزایش شهر
 نشینی در ایران در سال‌های اخیر (ربانی ، ۱۳۸۵ :
 ۲۱۸؛ ایران محبوب و میر فردی، ۱۳۸۲ : ۱۱۳) و تأثیر
 پذیری افراد بیشتری از زندگی در شهر، لازم است
 تحقیقات بیشتری در این زمینه صورت گیرد.

۱-۴- روش تحقیق

روش تحقیق پیمایش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات
 پرسشنامه محقق ساخته بود. جامعه آماری تحقیق
 شامل تمامی ساکنان ۱۵ سال سن و بالاتر شهر بوشهر
 و روستای دیر در استان بوشهر بود که ۲۰۰ نفر از هر
 یک از آنها به صورت تصادفی ساده به عنوان نمونه
 انتخاب گردید. متغیر مستقل شهرنشینی و متغیرهای
 وابسته و برخی مولفه‌های آنها به قرار زیر بودند:
 - مشارکت اجتماعی (مشارکت با خانواده، با دوستان،
 با اقوام، با همسایه‌ها و هم محله‌ای‌ها، با هم شهری‌ها
 و عامه مردم)، - انسجام اجتماعی (نگرش نسبت به
 "افراد اگر بتوانند سر یکدیگر کلاه می‌گذارند"،

خود در شهرهای بزرگ روابط نزدیک و "روستایی گونه" با یکدیگر دارند. تحقیقات دیگری نیز در انگلستان (یانگ و ویلموت، ۱۹۶۲؛ نیوبای، ۱۹۷۷) و یا در استرالیا (دمپسی، ۱۹۹۰) به نتایج مشابهی دست یافتند. ولی به هر صورت، افزایش نرخ بزهکاری، طلاق، بیماری‌های روانی و مانند آن در شهرها، باعث شده دیدگاه ویرث نسبت به دیدگاه مقابل جذابیت بیشتری داشته باشد، چون با وجود این که هفت دهه از زمان طرح این دیدگاه می‌گذرد، هنوز به عنوان یکی از دیدگاه عمده جامعه‌شناسی شهری مطرح است (ممتاز، ۱۳۸۳: ۱۳۹؛ فکوهی، ۱۳۸۵: ۱۹۰؛ هگرتی، ۲۰۰۰: ۳۱۹).

بر اساس دیدگاه ویرث نتیجه تأثیرات متفاوت و گوناگون شهرنشینی روی افراد، سطحی شدن روابط، کاهش اعتماد، پذیرش رفتارهای نامتجانس با سنت‌ها و هنجارهای رایج، تنها و متکی به خود شدن افراد است. بر این اساس، در تحقیق حاضر رابطه بین شهرنشینی و متغیرهای تضعیف روابط خانوادگی، میزان مشارکت اجتماعی، احساس کنترل روی امور، میزان انسجام اجتماعی، گسترش رویکردهای عام گرایانه، و اعتماد اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۳- تحلیل یافته‌ها

در این قسمت آمار توصیفی تحقیق ارائه می‌گردد. جدول (۱) نحوه توزیع پاسخگویان را بر اساس برخی متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد. دقت شود از آن جایی که در برخی موارد پاسخگویان بعضی سوالات را بدون پاسخ رها کرده بودند، فراوانی به صددرد نمی‌رسد.

تضعیف و از هم پاشیدگی روابط خانوادگی افراد کمک کرده، روابط رسمی و غیر رسمی را افزایش می‌دهد و معیارهای عام قضاوت و گزینش را جایگزین معیارهای خاص خانوادگی و نژادی می‌کند (توسلی، ۱۳۸۴). در این میان، لوئیس ویرث (۱۹۳۸)، با تأثیر پذیری از گنورگ زیمل، با تأکید بر سه ویژگی اندازه جمعیت شهری، تراکم، و تنوع فرهنگی شهر، ادعا می‌کند که فرایند شهرنشینی بر شخصیت و روابط اجتماعی افراد شهری تأثیرات عمیقی می‌گذارد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- وجود روابط غیر شخصی، ناشناس، سطحی و ناپایدار و در نتیجه انزوای افراد در شهر به دلیل نداشتن یا کمبود روابط شخصی و صمیمی

- وجود گروه‌های ثانویه (در مقابل گروه‌های اولیه در زندگی و روابط نزدیک روستایی)

- چندگانگی و شاخه‌ای شدن نقش‌های اجتماعی و در نتیجه افزایش شدید مبادلات اجتماعی (غیر شخصی) که سطحی شدن و ناپایداری آنها را ایجاد می‌کند

- افزایش یافتن نهادهای تعلق اجتماعی (غیر خانوادگی و غیر قبیله‌ای) و حاشیه‌ای شدن نهاد خانواده به مشابه واحد اصلی تعلق و انسجام اجتماعی (ویرث، ۱۹۳۸؛ فکوهی، ۱۳۸۵: ۱۹۰؛ ساوج و وارد، ۱۳۸۰: ۱۳۷-۱۴۰).

البته باید اذعان داشت این دیدگاه بدون رقیب نبوده است. افرادی چون ویلیام وایت (۱۹۴۳) یا هربرت گنز (۱۹۸۲) با مطالعه اجتماعات مختلفی از آمریکایی‌های ایتالیایی تبار در آمریکا به این نتیجه رسیدند که ادعاهای ویرث اغراق گونه هستند و این که افراد قومیت‌ها و گروه‌های گوناگون در محله‌های

جدول ۱- توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان برحسب برخی متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	گزینه	بوشهر		دیپ	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۹۸	۴۹	۹۶	۴۸
	مرد	۹۹	۵۱	۱۰۴	۵۲
سن	۱۶ تا ۱۹ سال	۱۲	۶/۱	۸۸	۲
	۲۰ تا ۲۹ سال	۹۹	۵۰/۳	۶۲	۴۴
	۳۰ تا ۳۹ سال	۵۱	۲۵/۹	۳۱	۳۱
	۴۰ تا ۴۹ سال	۱۴	۷/۱	۱	۱۵/۵
	۵۰ سال بیشتر	۳	۱/۵	-	۰/۵
وضعیت تاهل	مجرد	۶۷	۳۴	۶۸	۳۴
	متاهل	۱۳۰	۶۶	۱۳۱	۶۵/۵
تحصیلات	دیپلم	۷۳	۳۷/۱	۷۲	۳۶
	فوق دیپلم	۶۱	۳۱	۴۸	۲۴
	لیسانس	۵۷	۲۸/۹	۷۱	۳۵/۵
شغل	فوق لیسانس	۶	۳	-	-
	آزاد	۱۴	۷/۱	۱۵	۷/۵
	دولتی	۱۲۶	۶۴/۳	۱۳۲	۶۶
درآمد ماهیانه (هزار تومان)	محصل/دانشجو	۸	۴/۱	۱۸	۹
	خانواده دار	۱۰	۵/۱	۹	۴/۵
	کمتر از ۴۰۰	۵۶	۲۸/۴	۷۰	۳۵
بومی یا مهاجر بودن	۴۰۰ تا ۶۰۰	۷۷	۳۹/۱	۷۵	۳۷/۵
	۶۰۰ تا ۸۰۰	۳۰	۱/۲	۳۵	۱۷/۱
	۸۰۰ و بالاتر	۱۸	۱۵	۱۴	۵
بومی	بومی	۱۰۵	۵۳/۳	۱۳۳	۶۶/۵
	مهاجر (غیر بومی)	۳۳	۱۶/۵	۲۵	۱۲/۵

مشابه هستند. از آن جایی که شهر بوشهر مرکز استان بوشهر است، جمعیت مهاجر آن نیز بیشتر است. جدول (۲) رابطه بین شهر نشینی و تضعیف جایگاه و روابط خانوادگی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

چنانچه از ارقام جدول (۱) برآید، از نظر متغیرهای زمینه‌ای بین دو جامعه تفاوت چندانی وجود ندارد. به نظر می‌رسد بافت سنی بوشهر کمی جوان‌تر از دیپ باشد ولی از نظر تحصیلات و درآمد و شغل، یعنی مولفه‌های عمده طبقه اجتماعی، دو جامعه

جدول ۲- میزان اتکاء افراد روی گروه‌های مختلف

شاخص‌های رابطه و اتکاء	گروه مورد مطالعه	تعداد افراد مورد مطالعه	میانگین نمونه‌ای	انحراف معیار نمونه‌ای	آزمون لون برای برابری واریانس‌ها	آزمون T برای تفاوت میانگین‌ها
خانواده	دیر	۲۰۰	۴/۶۰	۰/۵۶	F=۰/۰۰۶ Sig=۰/۹۳۶	T= 0/789 Sig=0/431
	بوشهر	۱۹۷	۴/۵۶	۰/۵۹		
خواهران و برادران	دیر	۲۰۰	۴/۴۷	۲/۰۹	F=۰/۰۴۴ Sig=۰/835	T=0/166 Sig=0/868
	بوشهر	۱۹۷	۴/۴۴	۲/۱۲		
اقوام و خویشاوندان	دیر	۲۰۰	۳/۴۹	۰/۷۱	F=۴/۰۵۱ Sig=۰/۰۴۵	T=1/316 Sig=0/189
	بوشهر	۱۹۷	۳/۴۰	۰/۶۳		
دوستان	دیر	۲۰۰	۳/۶۳	۰/۶۳	F=۰/۰۳۷ Sig=۰/۸۴۷	T= 1/861 Sig=0/063
	بوشهر	۱۹۷	۳/۵۲	۰/۶۱		
همسایگان و محل‌ای‌ها	دیر	۲۰۰	۳/۴۸	۰/۷۲	F=۱/۲۱۲ Sig=۰/۲۷۲	T= 2/269 Sig=0/024
	بوشهر	۱۹۷	۳/۳۲	۰/۶۸		
دیگران غریبه	دیر	۲۰۰	۲/۶۴	۰/۶۹	F=۰/۴۱۸ Sig=۰/۵۱۸	T=2/518 Sig=۰/۰۱۲
	بوشهر	۱۹۷	۲/۴۷	۰/۶۵		
شاخص کلی رابطه و اتکاء	دیر	۲۰۰	۴/۵۵	۰/۶۳	F=۱/۱۲۲ Sig=۰/۲۹۰	T=0/664 Sig=0/097
	بوشهر	۱۹۷	۴/۴۵	۰/۵۹		

مطالعه، هنوز دارای جایگاه محوری می باشد و در مقایسه با گروه‌های دیگر مانند دوستان یا هم محله ای‌ها هنوز بسیاری از کارکردهای حمایتی خود را حفظ کرده است. جدول (۳) رابطه بین شهرنشینی و میزان مشارکت اجتماعی را نشان می دهد.

ارقام جدول (۲) نشان می‌دهند که بین دو جامعه مورد مطالعه، تفاوت معنی داری از نظر میزان اتکاء روی افراد خانواده و خواهران و برادران وجود ندارد. میانگین نمره اتکاء روی خانواده در هر دو جامعه بسیار بالاتر از میانگین نظری، یعنی ۳، می باشد و حاکی از آن است که خانواده در جامعه شهری مورد

جدول ۳- میزان مشارکت اجتماعی افراد

شاخص‌های مشارکت	گروه مورد مطالعه	تعداد افراد مورد مطالعه	میانگین نمونه‌ای	انحراف معیار نمونه‌ای	آزمون لون برای برابری واریانس‌ها	آزمون T برای تفاوت میانگین‌ها
خانواده، اقوام و دوستان	دیر	۲۰۰	۳/۸۴	۰/۷۹	F=4/294 Sig=0/039	T=0/366 Sig=0/715
	بوشهر	۱۹۷	۳/۸۱	۰/۶۵		
همسایه و هم محله ای	دیر	۲۰۰	۳/۲۱	۰/۸۲	F=2/356 Sig=0/126	T=1/793 Sig=0/074
	بوشهر	۱۹۷	۳/۰۷	۰/۷۴		
همشهری - عامه مردم	دیر	۲۰۰	۳/۱۶	۰/۹۰	F=0/610 Sig=0/435	T=2/844 Sig=0/005
	بوشهر	۱۹۷	۲/۹۱	۰/۸۵		
شاخص کلی مشارکت اجتماعی	دیر	۲۰۰	۳/۴۰	۰/۶۵	F=3/799 Sig=0/052	T=2/296 Sig=0/022
	بوشهر	۱۹۷	۳/۲۶	۰/۵۶		

ارقام جدول (۳) حاکی از تفاوت بین دو جامعه از نظر میزان مشارکت اجتماعی می باشد و اینکه این تفاوت از نظر آماری معنی دار (Sig=0/02) است، یعنی میزان مشارکت اجتماعی افرادی که در جامعه شهری زندگی می کنند کمتر از آنهايي است که در جامعه کوچکتر زندگی می کنند و هر چه افراد از دایره خانواده و اقوام بیشتر فاصله می گیرند، تفاوت بین دو جامعه بیشتر می شود. با این حال؛ باید خاطر نشان ساخت که این تفاوت خیلی زیاد نیست. ویرث ادعا می کند که در جوامع شهری از آن جایی که بسیاری از افراد یا مهاجر هستند، و یا چون

مستاجر هستند دائما جابه جا می شوند، بنابراین، روابط طولانی، عمیق و صمیمی با دیگران ایجاد نمی کنند و بنابراین احساس وحدت اجتماعی آنها ضعیف می شود، و معیارهای عام به جای معیارهای خاص قومی، مذهبی، ... فراگیر می شوند، هم چنین چون در شهر تقسیم کار زیاد وجود دارد و سرنوشت انسان وابسته به سازمان ها و ادارات گوناگون است، آنها احساس می کنند روی زندگی شان چندان کنترلی ندارند. این ادعاها در جدول (۴) مورد آزمون قرار گرفته است.

جدول ۴- رابطه شهرنشینی با انسجام اجتماعی، نگرش های عام گرایانه احساس بی کنترلی

آمار متغیرها	گروه مورد مطالعه	تعداد افراد مورد مطالعه	میانگین نمونه ای	انحراف معیار نمونه ای	آزمون لون برای تفاوت میانگین ها	آزمون T برای تفاوت میانگین ها
شاخص انسجام اجتماعی	دیتر	۲۰۰	۳/۲۴	۰/۶۴	F=5/510 Sig=0/019	T=3/527 Sig=0/000
	بوشهر	۱۹۷	۳/۰۲	۰/۵۶		
شاخص عام گرایی	دیتر	۲۰۰	۲/۸۴	۰/۵۰۰	F=0/336 Sig=0/563	T=0/933 Sig=0/352
	بوشهر	۱۹۷	۲/۸۹	۰/۴۷۰		
شاخص کنترل	دیتر	۲۰۰	۳/۲۶	۱/۲۳	F=1/171 Sig=0/280	T=0/876 Sig=0/381
	بوشهر	۱۹۷	۳/۳۶	۱/۱۷		

نتایج جدول (۴) نشان دهنده تفاوت نه چندان زیاد ولی از نظر آماری معنی دار بین دو جامعه از نظر میزان احساس همبستگی و انسجام اجتماعی می باشد، ولی این دو جامعه از نظر گرایش و پایبندی به معیارهای عام گرایانه تفاوتی با یکدیگر ندارند. میانگین نمره عام گرایی در هر دو جامعه کمتر از میانگین آماری (یعنی ۳) است که نشان دهنده حاکم بودن فرهنگ خاص گرایی در هر دو جامعه می باشد. از نظر کنترل داشتن روی حوادث عمده زندگی نیز

بین دو جامعه تفاوتی دیده نمی شود. میانگین نمره کنترل برای هر دو جامعه بیشتر از میانگین آماری (عدد ۳) است که حاکی این نگرش است که افراد در اتخاذ تصمیمات مهم زندگی شان مانند برنامه ریزی کردن برای خود و فرزندانشان و یا استیفای حقوق خود در سازمان و یا محل کار، دارای میزانی از اختیار و اثرگذاری هستند.

به زعم ویرث اعتماد، به خصوص اعتماد به افرادی که رابطه نزدیک با شخص ندارند، در جوامع

شهری آسیب می بینند و شعاع اعتماد افراد محدود به خانواده و به اقوام و دوستان نزدیک می شود. نتایج بررسی این رابطه در جدول (۵) آورده شده‌اند.

جدول ۵- مقایسه میانگین شاخص‌های اعتماد

شاخص اصلی و کلی	گروه مورد مطالعه	تعداد افراد مورد مطالعه	میانگین نمونه‌ای	انحراف معیار نمونه‌ای	آزمون لون برای برابری واریانس‌ها	آزمون T برای تفاوت میانگین‌ها
اعضای خانواده و خواهر و برادر	دیز	۲۰۰	۴/۷۹	۰/۴۱	F=5/219 Sig=0/023	T=1/934 Sig=0/054
	بوشهر	۱۹۷	۴/۷۰	۰/۵۰		
اقوام و خویشاوندان	دیز	۲۰۰	۳/۹۹	۰/۷۱	F=0/147 Sig=0/701	T=2/582 Sig=0/010
	بوشهر	۱۹۷	۳/۸۰	۰/۷۵		
دوستان	دیز	۲۰۰	۳/۸۴	۰/۷۱	F=5/571 Sig=0/019	T=2/748 Sig=0/006
	بوشهر	۱۹۷	۳/۶۶	۰/۵۹		
همسایه و هم محله ای	دیز	۲۰۰	۳/۴۰	۰/۸۲	F=1/368 Sig=0/243	T=3/155 Sig=0/002
	بوشهر	۱۹۷	۳/۱۴	۰/۷۷		
نهادهای	دیز	۲۰۰	۲/۸۸	۰/۶۰	F=0/075 Sig=0/784	T=2/327 Sig=0/020
	بوشهر	۱۹۷	۲/۷۴	۰/۶۰		
دیگران عام	دیز	۲۰۰	۲/۹۲	۰/۵۵	F=0/229 Sig=0/633	T=2/422 Sig=0/000
	بوشهر	۱۹۷	۲/۶۸	۰/۵۳		
شاخص کلی اعتماد اجتماعی	دیز	۲۰۰	۳/۶۴	۰/۴۲	F=0/020 Sig=0/887	T=4/339 Sig=
	بوشهر	۱۹۷	۳/۴۵	۰/۴۱		

ارقام جدول (۵) نشان می‌دهند که هرچه از دایره خانواده به بیرون می‌رویم، میزان اعتماد کاهش می‌یابد و در همه این لایه‌ها، اعتماد در جامعه شهری کمتر از جامعه دیگر است و این تفاوت، هرچند از نظر مقدار ناچیز است ولی از نظر آماری معنی دار می‌باشد. میزان پایین اعتماد به نهادهای و به دیگران، در مقایسه با اعتماد با اعضای خانواده، جالب توجه است.

۴- بحث و نتیجه گیری

نتایج تحقیق حاضر در مجموع نشان داد که در زمینه اعتماد به اعضای خانواده، شهرنشینی تأثیر منفی بر آن ندارد. این یافته با نتایج تحقیقات امیری (۱۳۸۶) در اصفهان؛ افشانی و همکاران (۱۳۸۸) در یزد و

هزارجریبی و صفری شالی (۱۳۸۸) در قم و قزوین همخوانی دارد. این یافته‌ها همراه با نتیجه دیگر تحقیق حاضر مبنی بر عدم وجود رابطه معنی دار بین شهرنشینی و کاهش رابطه نزدیک با اقوام و هم‌چنین اتکاء به اقوام، ادعای ویرت مبنی بر ضعیف شدن روابط خانوادگی در اثر شهرنشینی را رد می‌کند و بیشتر با دیدگاه ویلیام وایت و هربرت گنز همخوان است، یعنی در شهر با توجه به توسعه وسایل ارتباطی جدید، هر چند ممکن است تعداد روابط چهره به چهره افراد با یکدیگر، به خصوص با اقوام دورتر کمتر شود، ولی کیفیت روابط عاطفی و صمیمانه افراد خانواده تغییر اساسی پیدا نمی‌کند (ولمن، ۱۴: ۲۰۱۱). نوغانی و همکاران (۱۳۷۸) نیز در مطالعه خود درباره

فرهنگ‌های دارای شیوه‌های زندگی متفاوت، قادر هستند به اندازه کافی در شهرها طرفدار و عضو پیدا کنند بنابراین، افراد مهاجر از مکان‌های مختلف به راحتی می‌توانند شیوه زندگی مانوس خود را ادامه دهند بنابراین، احساس این که کنترل زندگی از دست آنها بیرون رفته است بوجود نمی‌آید. در پایان می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که دیدگاه ویرث درباره آثار مخرب شهرنشینی بر افراد، حداقل در مقیاس شهرهای کوچک و متوسط مانند بوشهر صادق نیست. شاید به همین دلیل است که مهاجرت از روستاها به شهرها هنوز زیاد است و افراد هنوز برای یافتن فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی بهتر راهی شهرهای بزرگتر می‌شوند.

۵- پیشنهادها

نتایج تحقیق حاضر حاکی از این بود که اعتماد به افراد غریبه در شهرها نسبتاً پایین است. با توجه به اینکه محققان گوناگون بر این گونه اعتماد به عنوان یکی از شرایط لازم برای توسعه اجتماعی تاکید داشته‌اند (پوتنام، ۱۹۹۵؛ هزار جریبی و صفری شالی، ۱۳۸۸: ۳۰) جا دارد مسئولان شهری نسبت به افزایش میزان این نوع از اعتماد تلاش کنند. تحقیقات متفاوت (پوتنام، ۱۹۹۵؛ کلمن، ۱۹۸۸: ۱۰۵؛ افشانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۱) دریافته‌اند که هر چه روابط اجتماعی افراد فشرده‌تر و میزان مشارکت اجتماعی آنها بیشتر باشد، اعتماد آنها به یکدیگر نیز افزایش می‌یابد، زیرا مشارکت، علاوه بر تولید همدلی و شناخت، با ایجاد اشکال غیر رسمی کنترل و نظارت، امکان فرصت طلبی افراد را نیز کاهش می‌دهد. این مهم می‌تواند از طریق ایجاد و تقویت محله‌ها و

کیفیت زندگی در مشهد دریافتند که روابط "در عرصه خصوصی و به طور خاص پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی در مقایسه با پیوندهای مرتبط با عرصه عمومی از استحکام بیشتری برخوردار بوده‌اند" (ص: ۱۳۷). در ارتباط با اعتماد تعمیم یافته یا عام، به نظر می‌رسد شهرنشینی اثر تخریبی اندکی روی آن داشته باشد. در حالی که ازکیا و غفاری (۱۳۸۳) در روستاهای کاشان دریافتند که تنها ۱۴/۷ درصد روستائیان، به افراد معمولی و ناآشنا اعتماد نمی‌کنند، این رقم در یزد ۲۱/۵ درصد (افشانی و همکاران، ۱۳۸۸) در قم و قزوین ۲۸/۸ درصد (هزار جریبی و صفری شالی، ۱۳۸۸) و در اصفهان ۷۰ درصد (امیری، ۱۳۸۶) بود. در این تحقیق مشاهده شد که بین شهرنشینی و فراگیر شدن معیارهای عام‌گرایانه و کاهش خاص‌گرایی رابطه معنی‌دار وجود نداشت. این مسأله با یافته‌های ویلیام وایت و هربرت گنز همخوان است که ادعا می‌کنند افراد شهری، زندگی را نه در کلیت شهر بلکه در محله‌های خاص خودشان تجربه می‌کنند و در آنجا بیشتر با افراد آشنا و از نظر هنجاری مشابه با خودشان تعامل دارند و طبیعی است که احساسات خاص‌گرایانه نیز داشته باشند. در این راستا می‌توان به این یافته تحقیق اشاره کرد که میانگین میزان اعتماد افراد شهر بوشهر به همسایه‌ها و هم محله‌ای‌های خود ۳/۱۴ بود که از میانگین آماری یعنی عدد ۳ بالاتر است و نشان دهنده میزان نسبتاً خوب اعتماد بین افراد است. این مسأله همراه با یافته دیگر تحقیق حاضر مبنی بر عدم وجود رابطه معنی‌دار بین داشتن کنترل روی زندگی و شهرنشینی با نظریه "خرده فرهنگی شهری" از کلود فیشر (۱۹۷۵) همخوانی دارد. این دیدگاه مطرح می‌کند که خرده

خاکپور، برات علی و عیسی پیری. (۱۳۸۴). "آسیب شناسی اجتماعی شهر و نقش سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی شهروندان در کاهش آن (دیدگاهی جغرافیایی)". مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوس مشهد، سال دوم، شماره دوم، تابستان، ص ۱۳-۳۰

ربانی، رسول. (۱۳۸۵). جامعه شناسی شهری. ویرایش دوم، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان و انتشارات سمت.

ریترز، جورج. (۱۹۸۸). نظریه اجتماعی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، ۱۳۷۴، تهران: انتشارات علمی

سواج، مایک و آلن وارد. (۱۳۸۰). جامعه شناسی شهری، ترجمه ابوالقاسم پوررضا، تهران: انتشارات سمت.

فکوهی، ناصر. (۱۳۸۵). انسان شناسی شهری. چاپ سوم، تهران: نشر نی.

ممتاز، فریده. (۱۳۸۳). جامعه شناسی شهری. تهران: شرکت سهامی انتشار

نوغانی، محسن؛ احمدرضا اصغر پور ماسوله؛ شیما صفا؛ و مهدی کرمانی. (۱۳۸۷). "کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن؛ سرمایه اجتماعی در شهر مشهد" مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، بهار و تابستان، ص: ۱۴۰-۱۱۱.

هزار جریبی، جعفر و رضا صفری شالی. (۱۳۸۸). "بررسی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی شهروندان" جامعه شناسی کاربردی دانشگاه اصفهان، شماره پیاپی ۳۶، شماره ۴، زمستان، ص ۳۸-۱۷.

همسایگی‌ها صورت بگیرد. تحقیق حاضر هم چنین نشان داد که شهر نشینی روی توسعه روابط و معیارهای ارزیابی عام تأثیر چندانی ندارد، یعنی نشان می‌دهد که افراد شهری هنوز نسبت به دیگرانی که می‌شناسند، نوعی سوگیری و گرایش دارند و می‌توان با کمک گرفتن از این احساس، مشارکت افراد را در پروژه‌های مربوط به محله خودشان افزایش داد و از این طریق نیز باعث تقویت روحیه جمع گرایی در بین آنها شد.

منابع

ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳). توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران. تهران: نشر نی.

افشانی، علیرضا؛ عباس عسکری ندوشن؛ سمیه فاضل، و محمد حیدری. (۱۳۸۸). "اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل". جامعه شناسی کاربردی دانشگاه اصفهان، شماره پیاپی ۳۶، شماره ۴، زمستان، ص ۷۴-۵۷.

امیری اسفراجانی، زهرا (۱۳۸۶). "تحلیل جامعه شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی". به راهنمایی قاسمی، وحید، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد دهاقان.

ایران محبوب، جلیل و اصغر میر فردی (۱۳۸۲). "بررسی تأثیر متقابل فرایند افزایش جمعیت و شهر نشینی در ایران (از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵)". فصلنامه جمعیت، شماره ۴۵ و ۴۶، ص ۱۳۵-۱۰۳.

توسلی، غلامعباس. (۱۳۸۴). نظریه‌های جامعه شناسی. تهران: انتشارات "سمت"

- Newby, Harry (1979). *Green and Pleasant Land? Social Change in Rural England*. Harmondsworth: Penguin
- Palen, John. (1992). *The Urban World*. Fourth Edition. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Putnam, Robert D.(1995)."Bowling Alone : America's Declining Social Capital ". *Journal of Democracy*, v.6,n.1, pp.65-78.
- Wellman Barry. (2011)."The Network Community :An Introduction to Network in the Global village " from: <http://wellmanpublications/globalvillage/in.htm>
- Whyte, William F. (1943).*Street Corner Society*. University of Chicago Press.
- Wilson, Thomas C. (1993)."Urbanism and Kinship Bonds: A Test of Four Generalizations". *Social Forces* 71(3), pp.703-712.
- Wirth, Louis. (1938)."Urbanism as a way of Life" *American journal of Sociology*, 44(10), july , pp.1-24.
- Young , Michael and Peter Willmont .(1962). *Family and Kinship in East London*.Harmondsworth: Penguin
- Extended abstract
- Coleman, James S. (1986)."Social Capital in the Creation of Human Capital". *American journal of Sociology*, v.94, pp.s95-s120.
- Dempsey, Ken (1990). *Smalltown: A Study of Social Inequality, Cohesion and Belonging*. Melbourne: oxford university press.
- Fischer, Claude S.(1973) . "On Urban Alienation and Anomie: Powerlessness and Social Isolation". *American Sociological Review*. 38, June, pp. 311-326.
- Fischer, Claude. (1975). "Toward a Subcultural Theory of Urbanism ". *American journal of Sociology*, 80, pp. 1319-1341.
- Flanagan, William G.(1960). *Urban Sociology: Images and Structures*. Boston : Allyn and Bacon.
- Gans, Herbert J.(1982).*The Urban Villagers :Group and Class in the Life of Italian Americans*. Updated and Expanded Edition. New York: The Free press.
- Haggerty , Lee J.(2000)."urban Sociology" in E.F.Borgatta and R.J.v. Montgomery (Editors) *Encyclopedia of Sociology* Second Edition . New York: mac millan